

Internationalisering en binnenstatelijke ongelijkheid

In de achttiende eeuw, zo leren ons de geschiedenisboeken, verkeerde de Nederlandse economie in verval.¹ Vooral de nijverheid was in een deplorabele toestand geraakt. Hollandse steden waar de nijverheid een eeuw eerder gebloeid had, zoals Haarlem, Leiden, Delft en Gouda, gingen in inwonertal achteruit (De Vries & Van der Woude 1995, 88-90). Werkloos geworden arbeiders stierven, trokken weg of traden toe tot de aanzwellende rijen paupers die slechts door bedelen en bedeling in leven konden blijven. Maar niet voor iedereen waren de tijden ongunstig. Veel vermogende families zagen hun rijkdom juist aanzienlijk toenemen.

Door deze dubbele beweging - verarming aan de ene, toename van rijkdom aan de andere kant - nam de ongelijkheid toe, en beide tendenties stonden niet los van internationale vervlechtingen. De Nederlandse nijverheid raakte in verval door verscherpte concurrentie van andere gebieden in Europa, speciaal Engeland; de technologische voorsprong van de zeventiende eeuw ging verloren, zelfs in een achterstand verkeren, terwijl de relatief hoge lonen die hier werden uitbetaald - mede een gevolg van de hoge druk van indirecte belastingen - de kosten en de prijzen opdreven en daarmee de export bemoeilijkten. Ook stagneerde de buitenlandse handel door verplaatsing van zeeroutes en markten naar elders, opnieuw in de eerste plaats Engeland. Tegelijk profiteerden Nederlandse vermogensbezitters van de internationale markten door een groot deel van hun geld in het buitenland te beleggen. Voor hun inkomen waren deze bezitters niet of nauwelijks, en steeds minder, van binnenlandse nijverheid of handel in fysieke goederen afhankelijk. Veel lucratiever was het voor hen om leningen tegen een gegarandeerde rente te verstrekken - vooral aan door tekorten geplaagde overheden - en te beleggen en handelen in waardepapieren. Het bank- en effectenwezen maakte in de achttiende eeuw, in tegenstelling tot andere bedrijfstakken, een opvallende bloei door.

Deze ontwikkeling in de Nederlandse Republiek doet denken aan wat er in het laatste kwart van de twintigste eeuw in de westerse wereld in zijn geheel plaatsvindt. Ook voor deze tijd kunnen we, maar dan voor de ver-

schillende westerse landen, spreken van zo niet economisch verval dan toch economische stagnatie, afgemeten aan bijvoorbeeld het reële mediane inkomen van huishoudens. Ook nu is de industriële werkgelegenheid drastisch gedaald en heeft de werkloosheid massale vormen aangenomen, zodat tallozen permanent afhankelijk van georganiseerde ondersteuning zijn geworden, terwijl tegelijk de mogelijkheden om in de effecten- en geldhandel grote winsten te maken zijn toegenomen: zo groeit, ook nu, de ongelijkheid van inkomens en vermogens. En ook nu moet de ontwikkeling in een bredere context van internationale handel, arbeidsdeling en concurrentie worden geplaatst.

Vergelijking tussen de historische *case* en recente ontwikkelingen suggereert een samenhang van algemenere strekking: tussen de toename van sociaal-economische ongelijkheid binnen een gegeven nationale samenleving aan de ene kant en verminderde welvaarts groei, de-industrialisering, omvangrijke werkloosheid en verlies van concurrentiekracht in internationale verhoudingen aan de andere kant. De samenhang houdt in dat de internationale economische dynamiek uiteenlopende consequenties voor verschillende groeperingen in de nationale samenleving heeft: sommigen (kapitaalbezitters bijvoorbeeld) profiteren ervan, anderen (industrie-arbeiders bijvoorbeeld) worden er het slachtoffer van, met als gevolg een verandering van de welstandsverhoudingen ten gunste van de eersten.

De vraag is nu, hoe de met de historische analogie gesuggereerde verklaring voor de recente toename van sociaal-economische ongelijkheid theoretisch gesystematiseerd kan worden en, meer in het bijzonder, te plaatsen is in een lange-termijnperspectief. De volgende vraag is dan: vindt de theoretische verklaring steun in de empirie?

Theoretische overwegingen

Centraal uitgangspunt - elders uitvoeriger uiteengezet (Wilterdink 1993) - is de stelling dat welstandsongelijkheid geworteld is in de machts- en afhankelijkheidsverhoudingen tussen mensen, en dat veranderingen in deze ongelijkheid in verband moeten worden gebracht met de lange-termijntendens van uitbreiding van de machts- en afhankelijkheidsverhoudingen over grotere aantallen mensen en grotere gebieden. Deze lange-termijntendens is te beschouwen als een evolutionaire trend, die zich in de loop van de mensheidsgeschiedenis in dezelfde richting heeft doorgezet. In verschillende fasen en over verschillende termijnen bezien heeft de trend verschillen-

de consequenties voor de machts- en afhankelijkheidsverhoudingen, de interdependenties, en daarmee voor de ongelijkheid in welstand. Schematisch kunnen drie fasen annex termijnen worden onderscheiden:

1) In de vroegste en verreweg langste - zich over millennia uitstrekkende - fase leidt de uitbreiding van interdependenties grosso modo tot toename van sociale en daarmee materiële ongelijkheid. Cruciale aspecten van die ontwikkeling zijn de overgang van verzamelen en jagen naar landbouw en veeteelt als voornaamste bestaansbasis, de daaropvolgende verbetering van landbouwtechnieken, de groei van bevolkingsomvang en bevolkingsdichtheid, de toenemende arbeidsdeling tussen voedselproducenten en leversaars van andere goederen en diensten, het ontstaan van groepen geweldsspecialisten, de vorming van staten en de uitbreiding en intensivering van handel over grote afstanden. Al die met elkaar samenhangende deelontwikkelingen dragen bij tot de stratificering van samenlevingen, het ontstaan van grote verschillen in macht, rijkdom en status tussen klassen, standen, kasten of anders te benoemen strata.

2) In de daaropvolgende, veel kortere fase leidt verdere uitbreiding en intensivering van interdependenties tot vermindering van sociaal-economische ongelijkheid, althans in bepaalde gebieden en samenlevingen. Aspecten hiervan zijn grootschalige industrialisatie leidend tot aanzienlijke produktiegroei, overheidsbureaucratisering en toenemende concurrentie tussen nationale staten. Binnen elk van de betrokken staten versterken zich de interdependenties tussen verschillende groeperingen - werkgevers en werknemers, stedelingen en plattelanders, verschillende beroepsgroepen, bewoners van verschillende streken, regeerders en geregeerden - zodanig dat de verschillen in macht en daarmee ook in welstand kleiner worden.

3) In de derde, zeer recent begonnen fase breiden interdependenties die de grenzen van afzonderlijke geïndustrialiseerde en gebureaucratiseerde staten te buiten gaan zich zodanig uit dat daardoor interdependenties binnen deze staten weer verzwakken. In het bijzonder neemt door de toenemende internationalisering van bedrijven de afhankelijkheid van de eigenaren en managers van deze bedrijven ten opzichte van werknemers in een gegeven land af. De positie van gewone werknemers in de relatief welvarende landen wordt zwakker doordat zij steeds meer op een mondiale arbeidsmarkt met werknemers elders moeten concurreren. Nationale overheden zien zich in toenemende mate genoodzaakt rekening te houden met de wensen van internationaal mobiele bedrijven, hetgeen een negatieve druk legt op de door de overheid geëntameerde verzorgingsuitgaven.

Dit schema heeft - al zeg ik het zelf - de charme van de eenvoud en de overzichtelijkheid. Het munt uit door een grote reikwijdte, maar daar staat tegenover dat het in systematiek en precisie te wensen over laat. Los nog van de empirische geldigheid moet op een aantal theoretische complicaties worden gewezen.

Om te beginnen is het ongelijkheidsbegrip niet eenduidig, zelfs niet als dit verbijzonderd wordt tot sociaal-economische of materiële ongelijkheid. Afhankelijk van de gebruikte criteria, variëren de mate van geconstateerde ongelijkheid en veranderingen daarin. Het is denkbaar dat de ongelijkheid volgens het ene criterium toeneemt en tegelijk volgens het andere afneemt.

Deze complicatie is des te ernstiger waar de eenheden waarop de ongelijkheid betrekking heeft niet vastliggen. In bovenstaand schema is impliciet uitgegaan van de evolutionaire reeks: jagers-verzamelaarsgroepen, eenvoudige landbouwsamenlevingen, complexe landbouwsamenlevingen, industriestaten. De vermindering van sociaal-economische ongelijkheid waarvan volgens het schema in de tweede fase sprake is, kan redelijk goed worden aangetoond voor westerse industriestaten vanaf de Eerste Wereldoorlog tot in de jaren zeventig (zie bv. Brenner e.a. 1991). Veel problematischer is het van zo'n ontwikkeling in dezelfde periode te spreken wanneer men de hele wereldbevolking als eenheid neemt.

Minstens zo gecompliceerd als 'ongelijkheid' is het interdependentiebegrip. Uitbreiding van interdependenties kan uiteraard heel verschillende vormen aannemen; het kan bijvoorbeeld gaan om de intensivering van handel tussen regio's en tussen steden en platteland binnen een gevestigde staat, maar ook om de vorming van handelsbetrekkingen over zeer grote afstanden. Feitelijk hebben dergelijke uitbreidingen van betrekkingen op heel verschillende niveaus zich vaak tegelijk voorgedaan. 'Nationalisering', de intensivering van interdependenties binnen staten, sluit 'internationalisering' niet uit. Volgens het model stoort de uitbreiding van interdependenties zich in de eerste en de derde fase weinig aan staatsgrenzen, terwijl dit in de tweede fase wél het geval is: intensivering van de afhankelijkheidsbetrekkingen vindt dan vooral binnen nationale staten plaats. Maar van een beperking daartoe kan ook dan geen sprake zijn - industrialisatie is ondenkbaar zonder internationale handel -, terwijl bovendien verondersteld wordt dat een 'motor' van de intensivering van binnenstatelijke interdependenties de tussenstatelijke concurrentie is. Wanneer de interdependenties zich op zowel binnen- als tussenstatelijke niveaus uitbreiden, is het moeilijk te bepalen welke tendens overheerst en op welk punt in dit opzicht van een omslag kan worden gesproken.

Een probleem tenslotte is het onderscheid tussen lange-termijntrends en tijdelijke fluctuaties daarbinnen. Binnen elk van de genoemde fasen verlo-

pen de ontwikkelingen feitelijk niet continu in dezelfde richting. Dat geldt speciaal voor de eerste fase; in eenmaal gevormde complexe agrarische samenlevingen met scherpe ongelijkheid tussen sociaal erfelijke strata hoeft die ongelijkheid niet steeds verder toe te nemen, maar kan ze gedurende enige tijd min of meer stabiel blijven of zelfs een tendens van afname vertonen.² Ook in de tweede fase zijn perioden van bijna-stabiliteit en tegengestelde beweging - in dit geval toename van ongelijkheid - niet afwezig. De derde fase is nog te kort om empirisch te kunnen bepalen of hier überhaupt van een trend op langere termijn sprake is. De fluctuaties geven hoe dan ook aan dat de geponeerde samenhangen niet deterministisch mogen worden opgevat: kennelijk zijn er meer factoren in het spel die de verandering van de ongelijkheid in een gegeven samenleving in een specifieke periode bepalen. De vraag is dan hoe deze contingente factoren zich voorhouden tot de als meer fundamenteel beschouwde processen die volgens het schema aan veranderingen in de ongelijkheid ten grondslag liggen.

In het kader van dit stuk zou het veel te ver voeren deze complicaties uitvoerig te gaan bespreken. Het schema heeft onmiskenbaar zowel een hodiecentrisch als een Westers-centrisch stempel; het is ontworpen om de recente omslag van nivellering naar denivellering in westerse nationale samenlevingen in een lange-termijnperspectief te plaatsen en zo begrijpelijk te maken. De belangrijkste vraag waar het hier om gaat is in hoeverre de geschetste theorie een nadere confrontatie met gegevens over recente ontwikkelingen doorstaat, c.q. de gesignaleerde omslag van nivellering naar denivellering in westerse samenlevingen kan verklaren. In hoeverre en op welke wijze ondersteunen, weerspreken of nuanceren empirische gegevens de geponeerde samenhangen?

Globale feiten en cijfers

Na ongeveer 1980 is de inkomensongelijkheid in westerse landen groter geworden. Doordat er tegelijk sprake was van een geringe gemiddelde-inkomensgroei, benaderde de herverdeling een nulsomspel: wat er aan de bovenkant bijkwam, ging er aan de onderkant af.³ Tabel 1 over de Nederlandse ontwikkeling illustreert dit.

Feit is ook dat de economische verhoudingen in de jaren zeventig en tachtig volgens verschillende maatstaven internationaliseerden: de wereldhandel groeide meer dan de wereldproductie, internationale investeringsstromen namen sterk in omvang toe. Maar, anders dan bij de inkomensverhoudingen, was van een omslag op dit punt geen sprake; de internationali-

sering van de jaren zeventig en tachtig was een voortzetting van wat tenminste sinds de jaren vijftig plaatsvond. En juist in de jaren vijftig tot en met (een groot deel van) de jaren zeventig tenderden de inkomensverhoudingen in westerse landen nog in de richting van nivellering. Op grond van de theorie zou men nu kunnen verwachten dat zich in de jaren zeventig - enige jaren vóór de omslag in de trend van de inkomensverdeling - een versnelling in het internationaliseringsproces heeft voorgedaan. Blijkt dat inderdaad?

Tabel 1 *Verdeling van besteedbare jaarinkomens van huishoudens, Nederland 1983-1993: gemiddelde reële inkomens (prijzen van 1990, in duizenden guldens) en procentuele verandering per deciel⁴*

	1983	1990	1993	1983-1993 (%)
laagste 10%	11,6	9,9	8,0	-31,0
2e 10%	20,7	19,4	17,6	-15,0
3e 10%	25,2	24,7	22,7	- 9,9
4e 10%	29,1	29,7	27,9	- 4,1
5e 10%	32,8	35,0	33,5	+ 2,1
6e 10%	36,9	40,4	39,1	+ 6,0
7e 10%	41,7	46,6	45,1	+ 8,2
8e 10%	47,7	53,1	52,3	+ 9,6
9e 10%	56,4	62,6	62,3	+10,5
hoogste 10%	83,1	91,1	90,2	+ 8,5
totaalgemiddelde	38,5	41,2	39,9	+ 3,6

Niet alle ontwikkelingen die onder de noemer van economische internationalisering kunnen worden gebracht zijn in dit verband even relevant. Een sterke groei van de internationale handel wijst nog niet op een verzwakking van interdependenties op nationaal niveau; wanneer bedrijven in afzonderlijke landen zich meer op export gaan richten hoeft dat niet te betekenen dat hun nationale basis - afgemeten aan plaats van vestiging, eigendomsverhoudingen en leiding - zwakker wordt. Anders wordt dat wanneer bedrijven transnationaal worden, dat wil zeggen productie en dienstverlening over verschillende landen gaan spreiden: hun speelruimte ten opzichte van georganiseerde werknemers en overheden van de afzonderlijke landen neemt dan toe.

Indicator van deze beweging is de omvang van de buitenlandse directe investeringen over verschillende jaren. Het betreft hier investeringen door ondernemingen in het buitenland - d.w.z. andere landen dan waar de onderneming haar hoofdzetel heeft - die zeggenschap over de over hiermee geïmpliceerde economische activiteiten inhouden. Door dat laatste onder-

scheiden directe investeringen zich van passieve beleggingen: het gaat om uitbreiding van de ondernemingsactiviteiten, die door de leiding van de onderneming gecontroleerd worden. Vestiging van dochterbedrijven behoort hiertoe, maar ook uitbreiding van dochterbedrijven (al dan niet door herinvestering van ter plaatse gemaakte winsten), *joint ventures* en volledige of gedeeltelijke overname van bestaande bedrijven. Buitenlandse directe investeringen omvatten daarmee niet alleen kapitaalsuitbreidingen (netto investeringen op macroniveau) maar ook verschuivingen in de eigendomsverhoudingen. De grens tussen directe investeringen en beleggingen (*portfolio investments*) is niet scherp te trekken - het percentage aandelen dat een onderneming van een andere in handen moet hebben om deze effectief te kunnen beheersen is bijvoorbeeld geen vast gegeven. Dat is een van de redenen waarom cijfers over de omvang van de buitenlandse directe investeringen verre van nauwkeurig en betrouwbaar zijn.

Op basis van diverse schattingen kan de ontwikkeling van de totale stroom van buitenlandse directe investeringen in de wereld vanaf 1960 als volgt (tabel 2) worden weergegeven.

Tabel 2 *Totale stroom van buitenlandse directe investeringen (BDI) per jaar, 1960-1993, in miljarden dollars en indexcijfers (1960 = 1), en indexcijfers wereldproductie (1960 = 1)*⁵

jaar	BDI,mrd.dollars	BDI, indexcijfers	wereldprod.,indexc.
1960	4	1	1
1965	7	1,75	
1970	12	3	2,2
1975	27	6,75	4,3
1979	57	14,75	7,1
1980	52	13	8,0
1985	59	14,75	8,4
1986	90	22,5	10,3
1987	135	33,75	11,9
1988	168	42	13,2
1989	222	55,5	13,9
1990	232	58	15,4
1991	192	48	14,9
1992	171	42,75	16,1
1993	195	48,75	

Uit de cijfers van deze tabel is op te maken dat de omvang van de buitenlandse directe investeringen de afgelopen decennia inderdaad sterk is toegenomen. Nominaal was de stijging in de periode 1960-1990 gemiddeld

ruim 14% per jaar. Ook in relatieve termen was de toename van deze kapitaalstromen in deze drie decennia aanzienlijk: ongeveer vier keer zo groot als de groei van de wereldproductie. Een steeds groter deel van de productie, de produktiemiddelen en de werkgelegenheid wordt daarmee beheerst door de organisaties die deze kapitaalstromen op gang brengen en zichzelf en hun omgeving hierdoor transformeren, de transnationale ondernemingen.⁶ Deze ondernemingen zijn thans direkt verantwoordelijk voor ongeveer een-tiende deel van het betaalde werk in de wereld buiten de agrarische sector en voor bijna een-vijfde deel van dit werk in de welvarende landen.⁷

Verreweg het grootste deel van de buitenlandse direkte investeringen - zo'n 97 tot 99% van het wereldtotaal - komt voor rekening van ondernemingen die hun hoofdzetel in rijke, hooggeïndustrialiseerde landen hebben. Tot in de jaren zeventig waren dit voornamelijk westerse landen. Sindsdien is het Japanse bedrijfsleven sterk geëxpandeerd, zodat een niet onaanzienlijk deel van de groei van het wereldtotaal daaraan is toe te schrijven. Toch zouden de hier gepresenteerde bevindingen niet wezenlijk veranderen wanneer Japan buiten beschouwing zou zijn gelaten.⁸ Westerse landen zijn ook de ontvangers van het grootste deel van de buitenlandse investeringen; in de jaren tachtig was dit zo'n driekwart van het wereldtotaal en dit aandeel nam in de loop van het decennium zelfs nog toe (pas omstreeks 1990 is het weer gaan afnemen, vooral door de sterke groei van buitenlandse investeringen in China en andere Aziatische landen).⁹ Veranderingen in de omvang van de buitenlandse direkte investeringen op wereldniveau weerspiegelen dan ook veranderingen in de westerse economieën, zowel waar het de export als waar het de import van bedrijfskapitaal betreft.

Splitsen we de periode 1960-1990 in twee gelijke delen, dan blijkt een versnelling van de groei. In 1960-1975 was de nominale groei van het geschatte wereldtotaal van buitenlandse direkte investeringen gemiddeld 13,6% per jaar, in 1975-1990 15,4% per jaar. Veel groter is het verschil in groeitempo tussen deze beide perioden wanneer de relatieve groei wordt gezien: afgezet tegen de wereldproductie namen de buitenlandse direkte investeringen in 1960-1975 met 3% per jaar toe, in 1975-1990 was de toename verdubbeld tot een jaargemiddelde van 6%.

Deze bevindingen zijn in overeenstemming met wat op grond van de theorie verwacht werd: de toename van de inkomens- en vermogensongelijkheid in westerse samenlevingen is gepaard gegaan met en voorafgegaan door een versnelling in het proces van economische internationalisering, geïndiceerd door de stroom van buitenlandse direkte investeringen. Inge-

wikkelder wordt het wanneer nog kortere perioden worden bekeken, zoals blijkt uit tabel 3.

Tabel 3 *Groei van totale omvang van buitenlandse directe investeringen, nominaal (in dollars) en relatief (ten opzichte van de wereldproductie), in procenten per jaar*

periode	nominale groei	relatieve groei
1960-1970	11,6	3,2
1970-1975	17,6	2,9
1975-1979	20,5	6,3
1979-1985	0,6	-2,2
1985-1990	31,5	16,5

Uit deze tabel blijkt dat er sinds 1960 twee perioden waren waarin de groei van de internationale kapitaalstromen versnelde: de tweede helft van de jaren zeventig en - veel meer - de tweede helft van de jaren tachtig. In de tussenliggende periode, de eerste helft van de jaren tachtig, stagneerde de ontwikkeling en was de relatieve groei zelfs negatief. Deze fluctuaties weerspiegelen conjunctuurbewegingen. Of anders gezegd, wat 'de economische conjunctuur' wordt genoemd manifesteert zich duidelijk in de fluctuaties van de buitenlandse directe investeringen (zoals ook blijkt uit de terugval in de jaren 1991 en 1992 en de hernieuwde expansie in 1993). Buitenlandse investeringen wijken daarin overigens niet principieel af van binnenlandse. In de eerste helft van de jaren tachtig vielen beide terug (zij het met sterke variaties per land), terwijl in de tweede helft van dit decennium vooral de buitenlandse investeringen uitbundig gingen groeien. Meer dan ooit speelden ondernemingen in op technologische en politiek-institutionele ontwikkelingen die al langer gaande waren - de verbetering van communicatie- en transportmiddelen, de afname van handelsrestricties, de liberalisering van het internationale kapitaalverkeer, de toenemende openheid van een groeiend aantal staten voor buitenlandse investeringen (waaronder omvangrijke staten als India en China), de privatisering van grote delen van de productie en dienstverlening in vele staten.

Deze directe gebondenheid aan conjunctuurbewegingen geldt niet voor de veranderingen in de inkomensongelijkheid. Terwijl de omslag van nivellering naar denivellering omstreeks 1980 min of meer samenviel met een beginnende recessie, zette de denivellering zich tijdens de hausse van de tweede helft van de jaren tachtig verder door. Veranderingen van jaar tot jaar in beide variabelen - omvang van BDI en mate van inkomensongelijkheid - lopen dus niet parallel, en dat bemoeilijkt het toetsen van de

hypothese dat ze op termijn positief met elkaar samenhangen. Empirische bewijsvoering is op deze basis niet goed mogelijk.

Het minste dat echter gezegd kan worden is dat de hierboven gepresenteerde gegevens de these niet weerspreken en deels bevestigen. Op grond hiervan dringt zich de volgende nadere interpretatie op. De denivellering in de inkomensverhoudingen die omstreeks 1980 een aanvang nam hing in eerste instantie samen met de economische recessie; groeiende werkloosheid legde een negatieve druk op lonen en sociale uitkeringen, en in verschillende landen werden maatregelen genomen om winsten en investeringen weer op peil te brengen. Dat de economische opleving van de tweede helft van de jaren tachtig vervolgens niet leidde tot hernieuwde nivellering kan met de versnelde internationalisering in verband worden gebracht. Meer dan ooit tevoren gebruikten ondernemingen de groeiende winsten voor investeringen buiten het 'eigen' land. Een deel daarvan ging naar zg. ontwikkelingslanden - vooral lagere-lonenlanden in Oost- en Zuid-Azië en Latijns Amerika -, een ander en groter deel naar andere welvarende landen. Dat laatste betekende dat de vergrote uitstroom van kapitaal samenging met een vergrote instroom: zoals ondernemingen van een gegeven land in sterkere mate vestigingen elders oprichtten, uitbreidden of overnamen, zo deden ondernemingen van elders dat steeds meer in datzelfde land. De consequentie was - en is - een vergroting van de afstand en een vermindering van de interdependentie tussen eigenaren en bestuurders van grote ondernemingen aan de ene kant en werknemers en nationale overheden aan de andere kant. Onder die condities heeft de onder conjuncturele invloeden ingezette tendens naar grotere inkomensongelijkheid zich verder voortgezet.

Vergelijking tussen westerse landen

Tot nu toe zijn alleen gegevens op de hoogste aggregaatsniveaus gepresenteerd. Bezien we westerse landen afzonderlijk, dan blijkt ook op het nationale niveau na 1975 de omvang van de buitenlandse investeringen - zowel de instroom als de uitstroom -, in het algemeen sterk te zijn gegroeid, niet alleen in absolute bedragen maar ook ten opzichte van het nationaal inkomen. Zo was in Nederland de instroom van directe investeringen als percentage van het Bruto Nationaal Produkt in 1989 twee keer zo groot als in 1975, terwijl de procentuele uitstroom in 1989 die in 1975 met 60% overtrof. Nog veel groter was de groei in het Verenigd Koninkrijk: de relatieve instroom nam daar in dezelfde periode toe met een factor van meer dan vijf, de relatieve uitstroom met een factor van bijna vier. Navenant - maar

meer geleidelijk - groeiden voor deze en andere landen de totale voorraad van in het desbetreffende land door buitenlandse ondernemingen geïnvesteerd kapitaal en de totale voorraad van door ondernemingen van het desbetreffende land buiten dat land geïnvesteerd kapitaal. Opvallende uitzondering op de regel van krachtige groei in deze opzichten vormden de buitenlandse directe investeringen vanuit Verenigde Staten; deze daalden tussen 1975 en 1990 ten opzichte van het BNP, en de totale hoeveelheid van door Amerikaanse ondernemingen in het buitenland geïnvesteerd kapitaal bleef verhoudingsgewijs ongeveer constant. De instroom van kapitaal in de Verenigde Staten uit andere landen groeide in deze periode daarentegen zeer sterk. Duitsland vormt juist een uitzondering wat betreft de instroom van ondernemingskapitaal: deze was al laag in de jaren zeventig, steeg daarna nominaal niet of weinig en werd daarmee ten opzichte van het BNP nog lager. Het algemene beeld van sterk groeiende internationale kapitaalstromen sinds de jaren zeventig - met een tijdelijke terugval in de eerste helft van de jaren tachtig - wordt hiermee genuanceerd, maar niet wezenlijk aangetast; in grote trekken geldt het ook voor de afzonderlijke Westerse landen.¹⁰

De vraag is nu of de geponeerde samenhang tussen economische internationalisering en toename van inkomensongelijkheid blijkt bij vergelijking tussen landen. Men zou uit de theorie de hypothese kunnen afleiden dat de inkomensongelijkheid in een land groter is naarmate de graad van internationalisering zoals geïndiceerd door de relatieve omvang van de buitenlandse directe investeringen hoger is. Probleem bij toetsing van deze hypothese is de slechte onderlinge vergelijkbaarheid van inkomensgegevens over verschillende landen. Niettemin hoeft er weinig twijfel over te bestaan dat de inkomensongelijkheid in de Verenigde Staten thans groter is dan bijvoorbeeld in Nederland. Op basis van de zoveel mogelijk gestandaardiseerde gegevens van de Luxembourg Income Study Group heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau een rangorde opgesteld van de inkomensongelijkheid (secundaire inkomens van huishoudens) in negen landen in de tweede helft van de jaren tachtig, en deze vormt uitgangspunt van de hier gemaakte vergelijking. De relevante gegevens zijn samengevat in bijgaande tabel 4.

De getallen tussen haakjes achter de cijfers geven de rangorde in elk der kolommen aan. Vluchtige inspectie van de tabel geeft al aan dat er géén positief verband bestaat tussen de mate van economische internationalisering volgens de hier gebruikte criteria en de mate van inkomensongelijkheid. Het meest opvallend is de positie van Nederland: een relatief geringe inkomensongelijkheid gaat samen met een zeer hoge graad van eco-

nomische internationalisering. Alle logische mogelijkheden doen zich feitelijk ook voor: een relatief geringe inkomensongelijkheid kan samengaan met een vrij lage graad van economische internationalisering (Zweden, Duitsland) maar ook met een hoge graad (Nederland, zoals gezegd), en een relatief sterke inkomensongelijkheid kan gepaard gaan met zowel een hoge graad van internationalisering (Australië, Verenigd Koninkrijk) als een lage graad (Italië).

Tabel 4 *Negen landen geordend naar inkomensongelijkheid 1984-1987 (bovenaan het land met de grootste ongelijkheid), en A relatieve omvang van voorraad ondernemingskapitaal in desbetreffende land geïnvesteerd vanuit buitenland, B relatieve omvang van voorraad ondernemingskapitaal in buitenland geïnvesteerd vanuit desbetreffende land en C som van A en B, in procenten van BNP (jaar: 1989).¹¹*

	A	B	C
1. Verenigde Staten	7,4 (5)	7,8 (7)	15,2 (6)
2. Australië	26,0 (1)	9,6 (5)	35,6 (3)
3. Italië	5,3 (7)	4,6 (9)	9,9 (9)
4. Verenigd Koninkrijk	19,4 (3)	23,1 (2)	42,5 (2)
5. Frankrijk	4,9 (8)	7,1 (8)	12,0 (8)
6. Canada	18,7 (4)	12,9 (4)	31,6 (4)
7. Duitsland	5,8 (6)	9,2 (6)	15,0 (7)
8. Zweden	4,1 (9)	13,8 (3)	17,9 (5)
9. Nederland	22,2 (2)	35,3 (1)	57,5 (1)

De indruk van geen (positief) verband wordt bevestigd door de rangcorrelatie tussen de relatieve inkomensongelijkheid en de graad van internationalisering volgens de laatste kolom: deze bedraagt -0,27, is dus zelfs negatief. Geen rekening is hierbij echter gehouden met de omvang van het land. Verondersteld mag worden dat grote, expansieve bedrijven van kleine landen eerder transnationaal zullen worden - moeten worden - dan dergelijke bedrijven in grote landen, en dat kleine landen *ceteris paribus* ook voor een groter deel van de binnenlandse productie van buitenlandse investeringen afhankelijk zijn. Houdt men hier rekening mee, dan verdwijnt de negatieve correlatie, maar ontstaat nog geen sterk positief verband.

Een opmerkelijk verschil blijkt wanneer men de rangcorrelaties tussen de relatieve inkomensongelijkheid en de posities in de kolommen A en B van de tabel berekent: in het eerste geval is de correlatie licht positief ($r = 0,18$), in het tweede geval uitgesproken negatief ($r = -0,57$). Met andere woorden: hoe groter de inkomensongelijkheid in een land, des te meer er vanuit andere landen in dat land geïnvesteerd wordt, en des te minder er vanuit dat land in andere landen wordt geïnvesteerd.¹² Dat suggereert de

mogelijkheid dat de causale verbanden anders liggen dan hier is geopperd: een relatief grote inkomensongelijkheid maakt een land aantrekkelijk voor buitenlandse investeerders en brengt binnenlandse bedrijven er minder snel toe elders te gaan investeren (en vice versa). Voorzover landen met een relatief kleine inkomensongelijkheid hierdoor een druk ondervinden om de inkomensverhoudingen aan te passen ten einde investeringen aan te trekken, kan men daarin toch weer een bevestiging van de theorie vinden. Overigens veranderen ook hier de vastgestelde correlaties wanneer met de bevolkingsomvang van het land rekening wordt gehouden.

De waarde van een statische vergelijking is beperkt waar het er om gaat de gevolgen van een ontwikkeling vast te stellen. Misschien blijkt een duidelijker verband tussen economische internationalisering en economische ongelijkheid wanneer de mate van groei van de buitenlandse directe investeringen in en vanuit verschillende landen gerelateerd wordt aan de mate waarin de inkomensongelijkheid al dan niet is toegenomen. Een vergelijkend overzicht van de inkomensverhoudingen in landen van de OECD omstreeks 1970 (Sawyer 1976) laat zien dat de positie van deze landen ten opzichte van elkaar in de mate van inkomensongelijkheid toen een heel andere was dan in de tweede helft van de jaren tachtig. Zo overtrof de ongelijkheid in Frankrijk nog die van zowel de Verenigde Staten als het Verenigd Koninkrijk en viel Nederland nog niet op door bijzonder egalitaire verhoudingen. Het verband met internationale investeringsstromen wordt weergegeven in tabel 5.

Tabel 5 *Negen landen geordend naar inkomensongelijkheid omstreeks 1970, BDI-instroom en -uitstroom in 1974 en 1990 (in miljarden dollars, driejaarsgemiddelden) en toename (t.) in deze periode (vermenigvuldigingsfactor)¹³*

	instroom			uitstroom			tot.
	1974	1990	t.	1974	1990	t.	t.
1. Frankrijk (-)	1,5	9,9	6,7	1,0	21,9	20,9	12,6
2. Italië (0)	0,6	3,7	5,7	0,3	5,0	18,2	9,5
3. Duitsland (-)	1,3	4,4	3,3	1,9	20,0	10,8	7,6
4. Verenigde Staten (+)	3,4	46,6	13,7	11,5	31,0	2,7	5,2
5. Canada (0)	0,8	5,0	6,2	0,8	4,7	5,7	5,9
6. Nederland (-)	1,0	6,6	6,9	1,6	12,1	7,4	7,2
7. Verenigd Koninkrijk (+)	3,5	26,4	7,6	4,1	23,2	5,6	6,5
8. Australië (+)	0,6	6,5	10,1	0,2	2,1	9,6	9,9
9. Zweden (0)	0,1	3,2	43,1	0,4	10,2	26,3	29,0

De tekens tussen haakjes achter de landsnamen geven aan of de inkomensongelijkheid in de jaren zeventig en tachtig afnam ten opzichte van die van andere landen (-), toenam (+), dan wel ongeveer gelijk bleef (0). Geconstateerd kan worden dat in landen met een sterke toename van de instroom van buitenlands ondernemingskapitaal de inkomensongelijkheid verhoudingsgewijs groter werd: de Verenigde Staten, Australië, het Verenigd Koninkrijk, in mindere mate Zweden. Daar waar de toename van deze instroom relatief gering was nam de inkomensongelijkheid daarentegen af ten opzichte van die van andere landen: in Duitsland, Frankrijk, Nederland en in mindere mate Italië en Canada. Minder duidelijk is het verband met de toename van de uitstroom, en voorzover dit er is wijst het in een tegengestelde richting: waar de toename relatief groot was, werd de inkomensongelijkheid relatief kleiner. Combinatie van beide verbanden levert de stelling op dat de kansen op een ontwikkeling van de inkomensverhoudingen in relatief egalitaire richting het grootst waren in landen met een groeiende netto export van bedrijfskapitaal, de kansen op een ontwikkeling in de richting van verscherpte ongelijkheid het grootst in landen met een stijgende netto kapitaalimport.

Hoe dit te interpreteren?¹⁴ Dat een (relatief sterk) toenemende instroom van bedrijfskapitaal samengaat met (relatief) toenemende ongelijkheid, was op grond van de theorie te verwachten. De groei van buitenlands bedrijfskapitaal duidt op een verminderende interdependentie en een groeiende afstand tussen kapitaalbezitters en managers aan de kant en werknemers aan de andere kant binnen de nationale samenleving, op een zwakker wordende positie van vakbonden en overheden tegenover het mobilere bedrijfsleven (vgl. Gill & Law 1988, 217-219). Uiteraard kunnen buitenlandse ondernemingen de omstandigheden niet zomaar naar hun hand zetten; in het algemeen passen ze zich aan de nationaal geldende wetten en arbeidsverhoudingen aan. Maar hun gebondenheid aan de nationale samenleving kan als geringer worden beschouwd dan die van 'autochtone' bedrijven. Een vergelijkbare redenering zou echter kunnen worden gevolgd waar het de toenemende transnationaliteit van autochtone bedrijven zelf betreft, en daarvoor blijkt het verband met toenemende inkomensongelijkheid niet op te gaan, althans niet bij vergelijking tussen nationale samenlevingen. Opnieuw dringt zich de mogelijkheid op dat het causale verband omgekeerd ligt: waar de inkomensongelijkheid toeneemt - c.q. lonen van vooral laaggekwalificeerde werknemers dalen, winsten stijgen en belastingtarieven in een voor hogere-inkomensgroepen gunstige richting veranderen - wordt investeren vanuit andere landen aantrekkelijker, terwijl afnemende inkomensongelijkheid (gepaard met stijgende arbeidskosten en dalende winsten) ondernemingen er eerder toe brengt uitbreiding in andere landen te zoeken. Deze

dynamiek kan er toe leiden dat staten met relatief egalitaire inkomensverhoudingen te kampen hebben met een laag investeringspeil en omvangrijke werkloosheid, zodat ze ertoe gebracht worden de inkomensverhoudingen in niet-egalitaire richting aan te passen. In die zin heeft internationalisering dan een denivellerend effect, maar dit wordt niet duidelijk zichtbaar bij een vergelijking tussen nationale samenlevingen.

Internationalisering en binnenstatelijke ongelijkheid: een herinterpretatie

In de vorige paragrafen is een empirische toetsing beproefd van de 'globaliseringsthese', de stelling dat toename van ongelijkheid binnen westerse staten verband houdt met groeiende internationale mobiliteit en afhankelijkheden. Dergelijke pogingen zijn vaker gedaan, en de uitslag daarvan was doorgaans negatief. Zo constateren Gottschalk en Joyce (1991) dat in verschillende industrielanden een toenemende ongelijkheid van arbeidsinkomens weliswaar samenging met toenemende 'openheid' (geoperationaliseerd als de som van import en export van goederen en diensten als percentage van het Bruto Nationaal Produkt), maar dat 'those countries experiencing the largest increases in openness were not the countries experiencing the largest growth in inequality' (p. 18). Krugman (1994, 145-150) betoogt dat voor de Verenigde Staten groei van de buitenlandse handel en toename van de inkomensongelijkheid in de tijd niet samenvielen: de eerste vond vooral in de jaren zestig en zeventig plaats, de tweede vooral in de jaren tachtig. Berman en anderen (1994) concluderen uit een statistische analyse dat de veranderingen op de Amerikaanse arbeidsmarkt die een denivellerend effect op de inkomensverhoudingen zouden hebben gehad - verschuiving van industrie naar dienstverlening en toenemende vraag naar hooggekwalificeerde arbeid - slechts voor een gering deel te herleiden zijn op internationale handelsstromen, c.q. toenemende import van produkten die veel laaggeschoolde arbeid vereisen en toenemende export van produkten en diensten die op 'hoogwaardige' arbeid berusten.

De aard van dergelijke weerleggingspogingen is steeds dezelfde. 'Globalisering' wordt herleid tot één variabele, die op zijn kwantitatieve betekenis wordt onderzocht, waarna geconcludeerd wordt dat die betekenis gering is of dat de gemeten verandering niet (duidelijk) in de tijd correspondeert met de trend van toenemende inkomensongelijkheid. Deze reductie tot één kwantitatief meetbare variabele beperkt de relevantie van dergelijke kritiek op de globaliseringsthese aanzienlijk.

Deze contra-kritiek is ook van toepassing op de toetsing die hierboven is ondernomen. 'Globalisering' omvat uiteraard meer dan de groei van buitenlandse directe investeringen. Zij heeft ook betrekking op de uitbreiding van de internationale kredietverlening en de groei van de internationale effecten- en geldhandel, die grotere vermogenswinsten (en -verliezen) mogelijk maakt. Zij omvat de uitbreiding en internationalisering van de vraag naar schaarse *marketable skills*, bijvoorbeeld in het amusements- en sportwezen. Onder de noemer van hetzelfde begrip valt voorts de groei van de arbeidsmigratie uit armere delen van de wereld naar de welvarende westerse landen, waardoor daar het aanbod van laaggeschoolden toeneemt (of minder afneemt) en een negatieve druk op de lage lonen ontstaat (en op de uitkeringen, voorzover de werkloosheid erdoor groter wordt). 'Globalisering' heeft tenslotte ook betrekking op culturele veranderingen die van belang zijn voor de inkomensverhoudingen, zoals internationalisering van standaarden omtrent wat voor een gegeven beroepsgroep een passend inkomen is. Deze aspecten zijn niet allemaal nauwkeurig meetbaar, en nog lastiger is het ze bij elkaar op te tellen.

Is er een alternatieve, misschien zelfs betere verklaring voor de recente toename van sociaal-economische ongelijkheid in westerse landen? Volgens de eenvoudigste en voor economen aantrekkelijkste verklaring komen veranderingen in de inkomensongelijkheid vooral neer op veranderingen in de loonverhoudingen en zijn deze te herleiden op veranderingen in de vraag-aanbodverhoudingen op de arbeidsmarkt, die op hun beurt een functie zijn van technologische ontwikkelingen en veranderingen in de scholing van de bevolking (vgl. Tinbergen 1975, die op grond hiervan juist een voortgaande nivellering voorspelde). Door het ingewikkelder worden van productieprocessen zou de vraag naar hooggeschoolden sterk zijn toegenomen, zozeer dat daardoor hun lonen relatief zijn gestegen ondanks het eveneens toegenomen aanbod. Daartegenover zou de vraag naar laaggeschoolden door dezelfde technologische ontwikkeling sterk zijn verminderd, waardoor hun lonen zijn gedaald (zie bijv. Gottschalk & Joyce 1991; Berman e.a. 1994).

Zo valt dan te begrijpen dat in de Verenigde Staten, Canada, Groot-Brittannië, Zweden de verdiensten van academici zich vanaf de late jaren zeventig gunstiger ontwikkelden dan die van laag opgeleiden. Maar niet overal gingen de gemiddelde lonen van hoger en lager opgeleiden in de jaren tachtig meer van elkaar verschillen; in Italië en Denemarken bijvoorbeeld bleven deze verhoudingen vrijwel stabiel, in Noorwegen werden ze zelfs nog wat gelijkjer (OECD 1994, I, 19-20). Ook in Nederland namen de verschillen in gemiddeld loon tussen hoog en laag opgeleiden nog iets

af (Takkenberg & Walschots 1992), terwijl tegelijk de loonverschillen als zodanig toenamen doordat de spreiding van lonen van mensen met een gegeven opleiding groter werd (vgl. Loozen & Dekker 1993).

Dat laatste wijst op een theoretische tekortkoming van een verklaring die de nadruk legt op verschuivingen in vraag en aanbod in termen van respectievelijk kwalificatieniveau (vereiste opleiding) en opleidingsniveau: de kwalificatieniveaus voor gegeven beroepsfuncties liggen niet vast, vloeien niet automatisch voort uit de aard van de functies, maar hangen mede af van culturele normen én van het arbeidsaanbod. Waar het aanbod van hoger opgeleiden voor een gegeven functie toeneemt, is het te verwachten dat zij lager opgeleiden verdringen en dat na verloop van tijd de opleidingseisen zelf worden verhoogd. Zonder dergelijke tendensen van verdringing en *upgrading*, die voor diverse beroepen zijn opgemerkt, is de absorptie van de sterk gegroeide aantallen hoger opgeleiden door de arbeidsmarkt niet goed te begrijpen, evenmin als de afwezigheid van verdere nivellering in de arbeidsinkomens sinds ongeveer 1980.¹⁵

Een tweede verklaring van de denivellering sinds de jaren tachtig wijst op recente veranderingen in de beroepenstructuur zelf als gevolg van een complex van technologische en organisatorische innovaties: automatisering, afslanking van industriële bedrijven, flexibilisering van arbeid door uitbesteding en tijdelijke contracten, uitbreiding van uiteenlopende vormen van dienstverlening. Door deze economische herstructurering annex de-industrialisering is er een tendens van polarisatie in de arbeidsmarkt en de inkomensstructuur: veel modaal betaalde banen, met name van industrie-arbeiders, verdwijnen, daartegenover vermeerderden zich enerzijds zeer laag betaalde beroepsactiviteiten (met name in de sfeer van de persoonlijke dienstverlening), anderzijds hoog betaalde professionele diensten (advocatuur, accountancy, advieswezen, reclame, marketing enz.). Deze ontwikkeling is vooral voor de Verenigde Staten opgemerkt (Harrison & Bluestone 1990; Reich 1991), waar de industriële sector met relatief goed beloonde, door vakbonden bewaakte posities is ingekrompen en de goedkope persoonlijke dienstverlening - horeca, winkels, schoonmaken, chaufferen, schoenpoetsen - sterk is uitgebreid. Ook voor een land als Nederland zijn ontwikkelingen van de-industrialisatie en flexibilisering van arbeid waarneembaar, zonder dat overigens van een duidelijke 'polarisatie' in de loonverhoudingen kan worden gesproken (Kloosterman & Elfring 1991, 147 e.v.). Polarisation neemt hier eerder de vorm aan van een groeiende afstand in inkomen en levensomstandigheden tussen werkenden en werklozen of, preciezer uitgedrukt, tussen degenen die regelmatige betaalde arbeid verrichten en degenen die langdurig zijn aangewezen op minimale sociale uit-

keringen. Ook hiervoor kunnen economische herstructurering en deïndustrialisering als oorzaak worden aangewezen.

Deze verklaring van groeiende ongelijkheid is niet in strijd met die vanuit internationalisering. Beide kunnen in één samenhangend verband worden gezien en worden doorgaans ook als zodanig gezien.¹⁶ Verscherping van de internationale concurrentie noopt ondernemingen tot kostenreductie door technologische en organisatorische vernieuwingen, waarbij de meest succesvolle ondernemingen voor andere als voorbeeld gelden. Deze vernieuwingen nemen deels de vorm aan van internationalisering: onderdelen van de productie worden op verschillende lokaties ter hand genomen, arbeid wordt verplaatst naar andere landen met het oog op verlaging van loonkosten, verovering van plaatselijke markten, of beide. Dat brengt weer verscherping van internationale concurrentie met zich mee, zodat er sprake is van een zichzelf versterkend proces. Globalisering of internationalisering is hier dus zowel context als aspect van het complex van veranderingen dat toename van sociaal-economische ongelijkheid binnen westerse staten met zich meebrengt.

Een derde type verklaring richt de aandacht op politiek-institutionele factoren. De inkomensverhoudingen worden mede bepaald door overheidsbeleid en politieke instituties, meer in het bijzonder het belastingregime en het uitkeringsstelsel. Denivellering is dan het resultaat van een politiek van belastingverlaging voor hogere-inkomensgroepen en beperking en verlaging van sociale uitkeringen en andere collectieve voorzieningen. Ook anti-inflatie-maatregelen (die de rente opdreven en een Keynesiaans stimuleringsbeleid onmogelijk maakten) en 'liberalisering' van de arbeidsverhoudingen kunnen tot denivellering hebben bijgedragen.

Inderdaad hebben westerse regeringen in de jaren tachtig in het algemeen zo'n denivelleringspolitiek gevoerd, soms zeer uitgesproken en openlijk, soms meer gematigd en verhuld. Maar meer dan een deelverklaring van de denivellering kan dit niet zijn, omdat zij niet alle aspecten van deze trend bestrijkt (zo is de vergroting van de ongelijkheid in bruto arbeidsinkomens goeddeels buiten het overheidsbeleid om gegaan), en bovendien de vraag oproept waarom deze politieke koers in de jaren tachtig dominant werd. Volgens een vrij gangbare interpretatie was die politiek een ideologische reactie op het democratiseringsstreven dat in de tweede helft van de jaren zestig zijn hoogtepunt bereikte. Maar waarom vond die reactie plaats? Impliciet of expliciet wordt daarbij wel uitgegaan van een golfbeweging in de wisseling van politiek dominante standpunten - een weinig precieze en slecht gefundeerde veronderstelling. Ook wordt wel gerefereerd aan het ontstaan van nieuwe problemen, soms samengevat onder de noemer 'crisis van de verzorgingsstaat'. Daarbij wordt terugverwezen

naar economische ontwikkelingen als bepalend voor veranderingen in politiek beleid.

De politiek-institutionele verklaring is - opnieuw - niet in strijd met de globaliseringstheorie, maar maakt er volgens de hier geopperde theorie zelfs integraal deel van uit. Door het toenemend belang van internationale interdependenties verzwakken, zo is hier verondersteld, de interdependenties op nationaal niveau; verschillende groepen binnen de nationale samenleving raken minder op elkaar aangewezen, wat zich vertaalt in een verminderende politieke steun - vooral bij economische en politieke elitegroepen - voor een uitgebreid, door de centrale overheid georganiseerd verzorgingsstelsel en hoge en progressieve belastingen om dit te financieren.

Met deze interpretatie kunnen echter nog niet de verschillen in ongelijkheidsverhoudingen tussen nationale samenlevingen worden verklaard. Het is speciaal daarvoor dat de politiek-institutionele verklaring van belang is. Daarbij hoeft niet te worden aangenomen dat politieke instituties en processen van politieke meningsvorming en besluitvorming autonoom zijn ten opzichte van economische processen; wel, dat ze een zekere relatieve autonomie bezitten en niet tot één categorie processen of krachten ('globalisering' of anderszins) kunnen worden herleid.

Ter illustratie een summier vergelijking tussen de Verenigde Staten en Nederland. Aan de ene kant een omvangrijke, etnisch gedifferentieerde immigrantensamenleving waarin zich sterker dan waar ook een ideaal en een praktijk van zelfstandig ondernemerschap, vrije concurrentie en individuele sociale mobiliteit hebben gevestigd; waar rijkdom meer dan elders als beloning voor prestaties wordt gezien, armoede als teken van individueel falen; waar een verzorgende overheid dan ook met wantrouwen wordt gezien en voorstellen die de taken van die overheid terugdringen al gauw op politieke steun kunnen rekenen. Aan de andere kant een veel kleinere en minder mobiele samenleving, waar zich in samenhang met politieke democratisering en industrialisering 'corporatieve' instituties van overleg tussen een sterk gecentraliseerde vakbeweging, werkgeversorganisaties en overheid ontwikkelden; waar binnen het kader van deze instituties een inkomenspolitiek gevoerd werd gericht op zowel een 'evenwichtige' verdeling van inkomens als een gunstige exportpositie van bedrijven; en waar de snelle economische groei vanaf de jaren vijftig zich op basis van een hoge mate van politieke consensus vertaalde in een sterke uitbreiding van de verzorgingsstaat. In plaats van Nederland zou men in dit verband ook Noorwegen, Zweden, Denemarken of Oostenrijk kunnen noemen.¹⁷

Een eenmaal ontwikkeld verzorgingsstelsel zelf heeft invloed op de definitie van belangen en de meningsvorming, en daarmee op de wijze waarop het zich verder ontwikkelt. In de Verenigde Staten is *welfare* sterk

gebonden aan een etnisch gedifferentieerde onderklasse, waarmee de grote meerderheid van de bevolking zich niet wil identificeren; voorstellen voor inkrimping en verlaging van dit type uitkeringen stuiten daarom op weinig verzet.¹⁸ In een land als Nederland daarentegen heeft juist door de veelomvattenheid van het uitkeringsstelsel een meerderheid van de bevolking belang bij instandhouding ervan en zijn de weerstanden tegen beperking ervan navenant groot.¹⁹ Daardoor zijn in de Verenigde Staten gemakkelijker hervormingen door te voeren die tot verdere ongelijkheid bijdragen. Maar aan de andere kant is de discontinuïteit in Nederland en andere Westeuropese landen groter wanneer eenmaal herzieningen van het stelsel worden doorgevoerd. De druk daartoe neemt toe naarmate ondernemingen en ondernemingskapitaal internationaal mobieler worden. Economische globalisering, zo zouden we kunnen concluderen, stelt verschillende westerse staten voor overeenkomstige problemen, maar de wijze waarop zij daarop reageren hangt af politiek-institutionele condities die de resultante vormen van de specifieke nationale geschiedenis.

Op dit punt zijn echter andere aspecten van globalisering of internationalisering van toenemende betekenis. Internationale organisaties oefenen een toenemende uniformerende invloed op afzonderlijke staten uit, door gemeenschappelijke wet- en regelgeving (de Europese Unie), door evaluaties en adviezen met betrekking tot het sociaal-economisch beleid (OECD, Verenigde Naties, het IMF) en door bij te dragen tot verdere vrijmaking van internationale markten (EU, EVA, GATT). Ook neemt de specificiteit van nationale culturen en instituties langs minder formele wegen af naarmate de internationale uitwisseling van ideeën frequenter, intensiever en sneller is. Die uitwisseling is lang niet wederkerig; vooral de kleinere staten van het Europese continent staan aan krachtige Anglo-Amerikaanse invloeden bloot waar het gaat om denkbeelden over de beste inrichting van de economie, de meest succesvolle bedrijfsvoering en de bestrijding van economische stagnatie en werkloosheid. Die denkbeelden behelzen voor West-Europa in het algemeen een pleidooi voor vermindering van collectieve uitgaven, verlaging van belastingen en premies, deregulering van de arbeidsverhoudingen en vergroting van de ongelijkheid.

Slotopmerkingen

Kortom, de stelling dat de overgang van nivellering naar denivellering in de ontwikkeling van de inkomensverhoudingen van westerse nationale samenlevingen verband houdt met de toenemende betekenis van internationale ten opzichte van nationale interdependenties, is op basis van de hier

gepresenteerde gegevens niet weerlegd, maar evenmin duidelijk bevestigd. Het bleek met name niet mogelijk te zijn op grond van de stelling een goede verklaring te geven van verschillen in ontwikkeling tussen landen en daaruit resulterende verschillen in ongelijkheid. De globaliseringstheorie kan het beste worden opgevat als een breed schema dat attendeert op mogelijke samenhangen en dat op verschillende manieren kan worden gepreciseerd en ingevuld.

Dit houdt tevens in dat nationale overheden nog altijd over een speelruimte beschikken om een eigen inkomensbeleid te voeren. 'Globalisering' is geen alles-determinerende kracht, en geen gegeven dat dwingend voorschrijft hoe een verstandige overheid dient te handelen. Al te gemakkelijk wordt het begrip thans aangegrepen om bepaalde beleidsmaatregelen als onontkoombaar voor te stellen.²⁰

Veel van die voorgestelde maatregelen zijn gericht op de bestrijding van wat als de grootste kwaal van de huidige Westeuropese economieën geldt, de voortdurend omvangrijke werkloosheid. In de diagnose van dit probleem wordt enerzijds verwezen naar internationalisering en de verscherpte internationale concurrentie, vooral van de kant van Japan en de Nieuwe Industriële Landen van Oost-Azië, anderzijds naar interne institutionele kenmerken als een rigide arbeidsmarkt en een hoog niveau van sociale uitkeringen. Vaak wordt een vergelijking getrokken met de Verenigde Staten, waar het niveau van uitkeringen lager, de inkomensongelijkheid groter en de werkloosheid geringer is dan in West-Europa. Zo lijkt er een dilemma te bestaan tussen werkgelegenheid en egalitaire sociaal-economische verhoudingen, tussen groei van de aantallen arbeidsplaatsen en handhaving van een uitgebreid verzorgingsstelsel.

Het is de vraag of dit een onontkoombare keuze is. Er zijn andere mogelijkheden om werkloosheid te bestrijden, variërend van arbeidstijdverkorting tot investeringsprikkels en herziening van het belasting- en premiestelsel. Maar zolang de werkloosheid omvangrijk blijft, is het niet te verwachten dat een egalitaristische politiek veel aandacht en steun zal krijgen. Ook dat doet verwachten dat de sociaal-economische ongelijkheid in Westeuropese landen voorlopig verder zal toenemen.

Noten

1. Zoals ook door veel tijdgenoten opgemerkt. Latere historici hebben dit idee van verval zowel bevestigd als genuanceerd; zie bijv. De Vries (1968), Faber (1979); Van Zanden (1987); De Vries & Van der Woude (1995).

2. Zo concludeert De Meere (1982) op grond van diverse gegevens dat in de eerste helft van de 19de eeuw (na de denivellering in de 18de eeuw) de welstandsongelijkheid in Nederland afnam. Van den Berg en Van Zanden (1993) spreken echter op basis van hun studie van de lange-termijntoewijking in Alkmaar van 'toenemende ongelijkheid tussen 1500 en ergens halverwege de negentiende eeuw, gevolgd door een eeuw van nivellering, die mogelijk rond 1870 begint' (pp. 214-215). Dit correspondeert weer aardig met het theoretische schema.

3. Zie bijv. Peterson (1991) met gegevens over de V.S. Voor andere westerse landen - Groot-Brittannië, Zweden, Australië, Duitsland, Frankrijk - zijn eveneens veranderingen in de richting van denivellering geconstateerd (Wilterdink 1993 en verwijzingen aldaar). Ook de ongelijkheid van privévermogen is in de jaren tachtig in Nederland en andere westerse landen toegenomen (Wilterdink 1991).

4. Bron: CBS, *Sociale Maandstatistiek*, mei 1992, februari 1993 en december 1994. De prijsindexcijfers met behulp waarvan de reële inkomens zijn berekend zijn eveneens aan het CBS ontleend. Het gaat hier, zoals gezegd, om niet meer dan een illustratie. Voor een juiste interpretatie van de gegevens moet o.m. rekening worden gehouden met de omvang en samenstelling van de huishoudens in verschillende decielen en verschuivingen daarin. Zo bestaat het laagste deciel voornamelijk uit eenpersoonshuishoudens, waaronder een groot aantal jongeren (studenten bijvoorbeeld); het gemiddelde inkomen in dit deciel wordt ook gedrukt doordat er zelfstandige ondernemers onder vallen die verlies maken en daardoor tijdelijk negatieve inkomens hebben. Anderzijds worden juist de hogere besteedbare inkomens waarschijnlijk het meest onderschat doordat voor dege-

nen die deze inkomens genieten de mogelijkheden om belasting te ontgaan (m.a.w. het belastbare inkomen te drukken) het grootst zijn.

5. Bronnen: Group of Thirty (1984), p. 4; OECD (1994), I, p. 118; United Nations (1993), Table 14; United Nations (1994), p. 12. Waar de schattingen in verschillende bronnen uiteenlopen, is in het algemeen de hoogste aangehouden. Voor sommige jaren zijn alleen gegevens over OECD-landen beschikbaar, die het overgrote deel van de BDI-uitstroom voor hun rekening nemen (om tot het wereldtotaal te komen is het OECD-totaal met enkele procenten opgehoogd). Om de suggestie van grote exactheid te vermijden, zijn in de tabel slechts ronde getallen gepresenteerd. Waarschijnlijk wordt de totale BDI-stroom steeds aanzienlijk onderschat en mogelijk geldt dat het sterkst voor de jaren 1960-1970; dat zou dan betekenen dat de groei sindsdien enigermate is overschat. De indexcijfers voor de totale (bruto) wereldproductie zijn berekend op basis van gegevens in: United Nations, *National Accounts Statistics*, div. jaren; United Nations, *Trends in International Distribution of Gross World Product* (New York 1993), table 1; World Bank, *World Development Report*, div. jaren.

6. Oftewel - volgens een wat ouder spraakgebruik - 'multinationale ondernemingen', d.w.z. ondernemingen met vestigingen in verschillende landen. 'Transnationaal' en 'multinationaal' zijn in dit verband dus synoniemen (anders dan in het stuk van Ruud Stokvis in deze bundel).

7. United Nations (1994), p. XXIII.

8. Zo groeide volgens OECD-gegevens (OECD 1994, I, 118-119) de uitstroom van Japanse investeringen naar andere landen van 1,76 miljard dollar in 1975 naar ruim 48 miljard in 1990: een toename met een factor 27, oftewel gemid-

deld 24,6% per jaar. Voor de OECD-landen gezamenlijk (net als voor de wereld als geheel) was de gemiddelde groei ruim 14% per jaar. Zonder Japan, m.a.w. beperkt tot de rijke westerse landen, wordt de groei 13% per jaar. In de expansieperiode 1985-1990 was volgens dezelfde gegevens de groei van de uitstroom van bedrijfskapitaal voor Japan alleen 49% per jaar, voor alle OECD-landen 30% en voor de OECD-landen minus Japan 26,5% (vergelijk tabel 3).

9. Zie United Nations 1992, 1993, 1994. Japan neemt nog steeds betrekkelijk weinig buitenlands kapitaal op, veel minder dan de westerse industrielanden.

10. Gegevens over afzonderlijke landen in: United Nations 1993, 260 e.v. Deze zijn niet geheel consistent met die in OECD (1994), I, 118-119.

11. Bronnen: SCP (1992), 402-403; United Nations 1993, 82 e.v.

12. Japan lijkt deze stelling te bevestigen: een relatief geringe inkomensongelijkheid gaat samen met een omvangrijke export en een betrekkelijk kleine import van bedrijfskapitaal. De gevonden samenhang zou (ook) verklaard kunnen worden met behulp van een van de 'dependency'-theorie afgeleide these, die stelt dat een relatief sterke positie in de wereld-economie (af te meten aan een hoge netto kapitaalexport) samengaat met een relatief geringe inkomensongelijkheid. Vgl. Chase-Dunn (1975); Rubinson (1976). Vanuit de hier geschetste theorie is deze samenhang echter moeilijk te begrijpen, zeker waar het gaat om een vergelijking tussen welvarende 'kernlanden'.

13. De landen zijn geordend naar de Gini-coëfficiënt van de ongelijkheid van secundaire inkomens van huishoudens, waarbij de jaren variëren van 1967 (Australië, Nederland) tot 1973 (Duitsland, Verenigd Koninkrijk). Door deze variatie én door de uiteenlopende bronnen waarop de cijfers zijn gebaseerd, is de verge-

lijking tussen de landen niet erg precies. Bron: Sawyer (1976), pp. 14-17 (i.h.b. table 6). Omdat de in tabel 4 gepresenteerde rangorde op andersoortige gegevens zijn gebaseerd, levert ook de vergelijking tussen de tabellen 4 en 5 niet meer dan een indicatieve benadering op. Cijfers over BDI-stromen ontleend aan: OECD (1994), I, 118-119.

14. Vgl. ook noot 12.

15. Vgl. Thurow 1975; Collins 1979; Windolf 1984; de Vries 1993. Er zijn weinig aanwijzingen dat de technologische ontwikkeling na 1980 zo versneld is dat in de 'race tussen onderwijs en technologie' (Tinbergen 1975) de laatste sindsdien koploper is geworden.

16. In het genoemde werk van Reich (1991) en Harrison & Bluestone (1990) en in de literatuur over *global cities*, wereldsteden. Vgl. over dit laatste de bijdragen van Nijman en Burgers & Engbersen in deze bundel.

17. Vgl. Cameron 1978; Katzenstein 1985. Deze auteurs wijzen erop dat het hier gaat om kleine en 'open' nationale economieën, sterk gericht op aanpassing aan de veranderende wereldeconomie door middel van een consensuspolitiek. De paradox is dat diezelfde 'openheid' deze staten in de jaren tachtig voor toenemende problemen heeft gesteld en de in een eerdere fase ontwikkelde 'corporatieve' instituties onder druk heeft gezet.

18. Veel meer weerstand bestaat er daarentegen tegen verlaging van de 'social security', de bejaardenuitkering die niet klassegebonden is.

19. Zoals blijkt uit enquêtegegevens; zie SCP 1992, 440.

20. Een voorbeeld is de brochure *Nationaal platform globalisering*, uitgegeven door het Ministerie van Economische Zaken in het kader van het 'globaliseringsdebat' van 24 maart 1994.

Literatuur

- Berg, W.J. van den, J.L. van Zanden, 'Vier eeuwen welstandsongelijkheid in Alkmaar, ca. 1530-1930', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 19, 2 (mei 1993), 193-215.
- Berman, Eli e.a., 'Changes in the Demand for Skilled Labor within U.S. Manufacturing: Evidence from the Annual Survey of Manufactures', *The Quarterly Journal of Economics*, 1994, 367-397.
- Brenner, Y.S. e.a. (eds.), *Income Distribution in Historical Perspective*. Cambridge etc./Paris: Cambridge University Press/Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1991.
- Cameron, David R., 'The Expansion of the Public Economy: A Comparative Analysis', *American Political Science Review*, 72 (1978), 1243-1262.
- Chase-Dunn, Christopher, 'The Effect of International Economic Dependence on Development and Inequality: a Cross-National Study', *American Sociological Review*, 40 (1975), 720-738.
- Collins, Randall, *The Credential Society*. New York etc.: Academic Press, 1979.
- Faber, J.A., 'De achttiende eeuw', in: J.H. van Stuijvenberg (red.), *De economische geschiedenis van Nederland*, pp. 119-156. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1979 (tweede druk).
- Gill, Stephen & David Law, *The Global Political Economy*. New York etc.: Harvester Wheatsheaf, 1988.
- Gottschalk, Peter & Mary Joyce, Changes in Earnings Inequality - An International Perspective. The Luxembourg Income Study, Working Paper 66, 1991.
- Group of Thirty, *Foreign Direct Investment 1973-1987*. New York, 1984.
- Harrison, Bennett & Barry Bluestone, *The Great U-Turn*. Basic Books, 1990, sec.ed.
- Katzenstein, Peter J., *Small States in World Markets*. Ithaca/London: Cornell University Press, 1985.
- Kloosterman, R.C. & T. Elfring, *Werken in Nederland*. Schoonhoven: Academic Service, 1991.
- Krugman, Paul, *Peddling Prosperity*. New York/London: W.W. Norton.
- Loozen, S.W.H.C. & R.J.P. Dekker, 'De relatie tussen beroep en opleiding; uitkomsten van de Arbeidskrachtentelling en de Enquête Beroepsbevolking', *Supplement bij de Sociaal-Economische Maandstatistiek*, 1993/4, 4-10.
- Meere, J.M.M. de, *Economische ontwikkeling en levensstandaard in Nederland gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1982.
- OECD, *The OECD Jobs Study. Evidence and Explanations*. Paris: OECD, 1994 (2 parts).
- Peterson, Wallace C., 'The Silent Depression', *Challenge*, July-August 1991, 29-34.
- Reich, Robert B., *The Work of Nations*. New York: Vintage Books, 1992 (1991).
- Rubinson, Richard, 'The World-Economy and the Distribution of Income within States', *American Sociological Review*, 41 (1976), 638-659.
- Sawyer, Malcolm, *Income Distribution in OECD Countries, OECD Economic Outlook: Occasional Studies*, July 1976.
- SCP, *Sociaal en Cultureel Rapport 1992*. Rijswijk, 1992.

- Takkenberg, P.E.W. & J.J. Walschots, 'Lonen van werknemers met verschillende opleiding', *Supplement bij de Sociaal-Economische Maandstatistiek*, 1992/5, 5-18.
- Thurow, Lester, *Generating Inequality*. London: Macmillan, 1975.
- Tinbergen, J., *Income Distribution*. Amsterdam etc.: North Holland Publishing Company, 1975.
- United Nations, *World Investment Report 1992*. New York, 1992.
- United Nations, *World Investment Directory 1992, vol. III: Developed Countries*. New York, 1993.
- United Nations, *World Investment Report 1994*. New York/Genova, 1994.
- Vries, Geert de, *Het pedagogisch regiem*. Amsterdam: Meulenhoff, 1993.
- Vries, Jan de & Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei*. Amsterdam: Balans, 1995.
- Vries, Joh. de, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw*. Leiden: Stenfert Kroese, 1968.
- Wilterdink, Nico, *Vermogensverhoudingen in Nederland: recente ontwikkelingen*. Amsterdam Working Papers in Sociology, 91/3. Universiteit van Amsterdam, vakgroep Sociologie, 1991.
- Wilterdink, Nico, 'Ongelijkheid en interdependentie', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 20, 2 (oktober 1993), 3-42.
- Windolf, Paul, 'Formale Bildungsabschlüsse als Selektionskriterium am Arbeitsmarkt', *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 36 (1984), 75-106.
- Zanden, J.L.van, 'De economie van Holland in de periode 1650-1805: groei of achteruitgang?', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 102, 4 (1987), 562-609.
-
-